

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Факультет	Дизайн Образотворче мистецтво	Рівень вищої освіти	третій (освітньо- науковий)
Кафедра	Педагогіки та іноземної і української філології	Рік навчання	2
Галузь знань	02 Культура і мистецтво	Вид дисципліни	Вибіркова
Спеціальність	022 Дизайн 023 Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво; реставрація	Семестри	4

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Семестр 4 2020- 2021

Викладач	Єрмакова Тетяна Сергіївна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки та іноземної і української філології
E-mail	yermakova2015@gmail.com
Заняття	Змішана форма навчання (ауд. 303а або дистанційно (он-лайн у Zoom та / або Microsoft Teams) за попередньою домовленістю у Telegram чаті)
	Четвер 13:00–14:35 (2 год.)
	П'ятниця 14:45–16:20 (2 год.) 16:30–18:05 (2 год.)
	Субота 13:50–14:30 (1 год.) 14:46–16:20 (2 год.)
Консультації	Середа 12.00–13.00, ауд. 301 (2 корпус)
Адреса	ауд. 301, поверх 3, корпус 2, вул. Мистецтв 6
Телефон	(057)706-02-46 (кафедра)

КОМУНІКАЦІЯ З ВИКЛАДАЧЕМ

Поза заняттями офіційним каналом комунікації з викладачем є визначені та узгоджені із групою години для консультацій (графік консультацій).

В умовах дистанційного навчання комунікація з викладачем відбувається через груповий чат в Telegram та створення відео-конференцій у Zoom та / або Microsoft Teams відповідно до розкладу занять та графіку консультацій групи.

Також можливим є надсилання листів електронною поштою, де: 1) в *темі* листа обов'язково має бути зазначена назва дисципліни (скорочено – АСП-III); 2) в полі тексту листа позначити, хто звертається – анонімні листи розглядатися не будуть; 3) файли підписувати таким чином: *прізвище_завдання. Розширення: текст – doc, docx, ілюстрації – jpeg, pdf.*

ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна не має обов'язкових передумов для вивчення.

НАВЧАЛЬНІ МАТЕРІАЛИ

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. К.: Лебідь, 1998. 560 с.
2. Єрмакова Т.С. Методичні вказівки з дисципліни «Історія педагогіки» для аспірантів 2 курсу з підготовки докторів філософії. Харків: PrintHouse, 2020. 24 с.
3. Наукові підходи до педагогічних досліджень: колективна монографія / За заг. ред. д.пед.наук, професора, чл.-кор. НАПН України В.І. Лозової. Харків: Вид-во Віровець А.П. «Апостроф», 2012. 348 с.
4. Хрестоматія з педагогіки вищої школи: навч. посібник / укладачі: В.І. Лозова, А.В. Троцько, О.М. Іонова, С.Т. Золотухіна; за ред.. В.І. Лозової. Харків: Віровець А.П. «Апостроф», 2011. 408 с.

НЕОБХІДНЕ ОБЛАДНАННЯ

Блокнот для конспекту, ручка.

МЕТА Й ЗАВДАННЯ КУРСУ

Метою навчальної дисципліни є розширення наукового кругозору, формування умінь аналізувати, зіставляти і порівнювати педагогічні явища і факти в їх історичній ретроспективі, розвиток критичного педагогічного мислення; оволодіння кращими здобутками національної та світової педагогіки, здійснювати пошукову діяльність, створення умов для формування педагогічного світогляду. Виховна мета історії педагогіки як навчального предмету полягає в тому, щоб домогтися глибокого усвідомлення того, що формування високих загальнолюдських якостей можливе лише на основі осмислення національних цінностей, родинно-побутових традицій. **Завдання:** поглиблення, розширення, інтеграція знань з історії педагогіки, педагогічної майстерності, навчально-виховних технологій; вміння визначати закономірності розвитку традицій виховання, вітчизняної школи і педагогічної думки у різні історичні періоди; аналізувати форми виховання і педагогічні концепції в їх історичній проекції; вміння застосовувати кращі здобутки педагогічної мудрості українського народу у професійній діяльності; сформувати самостійне історико-педагогічне мислення (навчити бачити і розуміти закономірності розвитку педагогічних категорій).

КОМПЕТЕНТНОСТІ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЄ ДИСЦИПЛІНА: Здатність до застосування знання на практиці, планувати власну науково-педагогічну діяльність, обрати оптимальні та дієві методи викладання.

ПРОГРАМНІ РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ. Моделювати навчальний процес з урахуванням міжкультурної специфіки аудиторій; Організувати педагогічну взаємодію

ОПИС ДИСЦИПЛІНИ

Основна спрямованість дисципліни полягає у розширенні наукового кругозору, формуванні умінь аналізувати, зіставляти і порівнювати педагогічні явища і факти в їх історичній ретроспективі, розвитку критичного педагогічного мислення. Професійне значення даного курсу: забезпечення оволодіння кращими здобутками національної та світової педагогіки, вміннями застосовувати їх у педагогічній практиці, здійснювати пошукову діяльність, створення умов для формування педагогічного світогляду. Дисципліна базується на знаннях соціально-політичних та культурних цінностей сучасного суспільства, основ і пріоритетних аспектів розвитку педагогічної науки.

Дисципліна вивчається протягом одного семестру 2-го курсу (3 кредити ECTS, 90 навчальних години, в тому числі 27 годин – аудиторні лекційні й семінарські заняття та 63 години – самостійні). Всього курс має 2 модулі та 12 тем.

Зимовий семестр: 27 годин: 10 – лекції, 17 – семінарські заняття, 63 – самостійна робота.

Змістовий модуль 1. Історія світової педагогічної думки

Тема 1. Школа і виховання у стародавньому світі.

Виховання у первісному суспільстві. Організовані форми виховання в історії найдавніших країн Сходу. Виховання і школа античному світі. Вплив раннього християнства на навчання і виховання.

Тема 2. Виховання і школа епох Середньовіччя та Відродження.

Освіта у Візантії та її вплив на європейську середньовічну педагогічну думку. Особливості освіти та виховання у країнах середньовічного Сходу. Розвиток педагогічної думки та освіти в Західній Європі в Середні віки та епоху Відродження.

Тема 3. Школа і педагогіка у Нові та Новітні часи.

Педагогічні ідеї Я.А. Коменського і його „Велика дидактика”. Педагогічні погляди Дж.Локка. Концепція природовідповідного виховання Ж.-Ж. Руссо. К.А. Гельвецій та його книга „Про людину, її розумові здібності та її виховання”. Педагогічні погляди Д. Дідро.

Тема 4. Школа і педагогіка у Західній Європі у XIX столітті. Зарубіжна школа і педагогіка у першій половині XX ст.

Педагогічна діяльність і спадщина Й.Г. Песталоцці. Педагогічні погляди Й.Ф. Гербарта. Головні педагогічні ідеї Ф.А.В. Дістервега. Традиції вальдорфської школи Р. Штайнера і їхнє сучасне продовження. Педагогічні погляди і практична спадщина М.Монтесорі.

Змістовий модуль 2. Історія вітчизняної педагогічної думки

Тема 6. Школа, освіта та педагогічна думка у Київській Русі (IX–XV ст.).

Виховання у древніх слов'ян. Виникнення писемності й поширення грамотності. Перші школи Київської Русі, зміст і методи їх роботи. Навчальні книги. Прогресивна діяльність «майстрів грамоти». Педагогічні пам'ятники Київської Русі.

Тема 7. Діяльність шкіл у період XVI–XVII ст.

Виникнення і роль у розвитку просвітництва братських шкіл. Розвиток Острозької школи-академії та Києво-Могилянської академії. Система виховання у козацьких школах.

Тема 8. Вітчизняна школа і педагогіка у XVIII ст.

Освітні реформи початку XVIII століття. Педагогічні погляди і діяльність Ф. Прокоповича. Педагогічна діяльність та погляди Г.С. Сковороди. Освітня політика Катерини II.

Тема 9. Становлення педагогічної думки та школи у XIX столітті.

Особливості освітніх реформ. Педагогічні погляди Т. Шевченка. Просвітницько-педагогічна діяльність О. Духновича. К. Ушинський – засновник вітчизняної педагогіки. Внесок у розвиток вітчизняної педагогічної думки прогресивних діячів другої половини XIX – початку XX ст.. – М. Драгоманова, М. Костомарова, П. Куліша, Б. Грінченка, І. Франка.

Тема 10. Розвиток освіти й педагогічної думки в Україні у 50 – 90-ті роки XX століття.

Внесок у розвиток національної освіти й педагогічної науки В.О. Сухомлинського. Розвиток педагогічних інновацій в Україні у другій половині XX століття.

ФОРМАТ ДИСЦИПЛІНИ

Теми розкриваються шляхом лекційних та семінарських занять. Практичні та лабораторні заняття не передбачені. Самостійна робота здобувача спрямована на завершення семінарських завдань та закріплення лекційних тем. Зміст самостійної роботи

складає пошук додаткової інформації та її аналіз, підготовка усних доповідей за семінарськими темами дисципліни. Дисципліною передбачено виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (ІНДЗ).

Система оцінювання має накопичувальний характер, а саме отримання певного балу за кожну тему дисципліни (семінар, ІНДЗ).

ФОРМАТ СЕМЕСТРОВОГО КОНТРОЛЮ

Формою контролю є залік. Для отримання заліку необхідним є пройти проміжний контроль у формі поточної перевірки процесу самостійної роботи, а також представлення доповіді (ІНДЗ) на одну із запропонованих викладачем тем (один аспірант вибирає одну тему) та відповідне її оформлення. Накопичувальний мінімальний бал складає 45.

ШКАЛА ОЦІНЮВАННЯ

Національна	Бали	ECTS	Диференціація А (внутрішня)		Національна	Бали	ECTS
відмінно	90–100	A	A+	98–100	задовільно	64–74	D
			A	95–97		60–63	E
			A-	90–94	незадовільно	35–59	FX
добре	82–89	B			незадовільно (повторне проходження)	0–34	F
	75–81	C					

ПРАВИЛА ВИКЛАДАЧА

Під час занять необхідно вимкнути звук мобільних телефонів як аспірантам, так і викладачу. За необхідності аспірант має спитати дозволу вийти з аудиторії (окрім іспиту), якщо заняття проходить в аудиторії, чи увімкнути камеру та вимкнути звук (включити за вимогою викладача), якщо дистанційно. У разі відрадження, хвороби тощо викладач має перенести заняття на вільний день за попередньою узгодженістю з аспірантами. Вітається власна думка з теми заняття, аргументоване відстоювання позиції.

ПОЛІТИКА ВІДВІДУВАНОСТІ

Аспірант повинен виконувати графік навчального процесу та вимоги навчального плану. В обов'язковому порядку відвідувати всі види навчальних занять, передбачені навчальним планом. У разі неможливості з поважних причин відвідати заняття проінформувати викладача. Якщо аспірант пропустив певну тему, він повинен самостійно відпрацювати її та у день консультації відповісти тезово на ключові питання з теми. Аспірант повинен виконати індивідуальне науково-дослідне завдання, тестовий контроль та інші роботи, що визначені робочим планом навчальної дисципліни. Обов'язком є присутність аспіранта на проміжному контролі та заліку.

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Аспіранти зобов'язані дотримуватися правил академічної доброчесності (у своїх доповідях, статтях, при складанні екзаменів тощо). Жодні форми порушення академічної доброчесності не толеруються. Якщо під час проміжного контролю помічено списування, аспірант втрачає право отримати бали за тему.

Корисні посилання: <https://законодавство.com/zakon-ukrajiny/stattya-akademichna-dobrochesnist-325783.html>

<https://saiup.org.ua/novyny/akademichna-dobrochesnist-shho-v-uchniv-ta-studentiv-nadumtsi/>

РОЗКЛАД КУРСУ

Тижні	Тема	Вид заняття	Зміст	Години	Рубіжний контроль	Деталі
1	1	лекція	Школа і виховання у стародавньому світі.	2		Оглядова лекція.
1	2	лекція	Виховання і школа епох Середньовіччя та Відродження.	2		Оглядова лекція.
1	3	лекція	Школа і педагогіка у Нові та Новітні часи.	3		Оглядова лекція.
1-2	4	лекція	Школа і педагогіка у Західній Європі у XIX столітті. Зарубіжна школа і педагогіка у першій половині XX ст.	3		Оглядова лекція.
2	5	семінар	Школа, освіта та педагогічна думка у Київській Русі (IX – XV ст.).	3	Тезові відповіді на запитання	
2	6	семінар	Діяльність шкіл у період XVI–XVII ст.	3	Тезові відповіді на запитання	
2-3	7	семінар	Вітчизняна школа і педагогіка у XVIII ст.	4	Тезові відповіді на запитання	
3	8	семінар	Становлення педагогічної думки та школи у XIX столітті.	3	Тезові відповіді на запитання	
3	9	семінар	Розвиток освіти й педагогічної думки в Україні у 50 – 90-ті роки XX століття.	4	Тезові відповіді на запитання	
3					Контрольна робота (тест) за темами 1–9	Видається на занятті

РОЗПОДІЛ БАЛІВ

Тема	Форма звітності	Бали
5	Тезові відповіді на запитання з теми «Школа, освіта та педагогічна думка у Київській Русі (IX–XV ст.)».	10
6	Тезові відповіді на запитання «Діяльність шкіл у період XVI–XVII ст.».	10
7	Тезові відповіді на запитання «Вітчизняна школа і педагогіка у XVIII ст.».	10
8	Тезові відповіді на запитання «Становлення педагогічної думки та школи у XIX столітті».	10
9	Тезові відповіді на запитання «Розвиток освіти й педагогічної думки в Україні у 50 – 90-ті роки XX століття».	10

	Контрольна робота за темами 1-9	20
ІНДЗ	<p>1. Підготуйте навчальну доповідь на тему: «Педагогічні погляди давньогрецького (або: давньоримського) філософа (за вибором)».</p> <p>2. Охарактеризуйте загальні педагогічні ідеї епохи Відродження, обґрунтуйте історичні умови їх формування.</p> <p>3. Схарактеризуйте, які нові, на Вашу думку, науково-методичні знахідки обґрунтував А.В. Дістервега у «Керівництві до освіти німецьких учителів».</p> <p>4. Виокремити типи експериментальних шкіл кінця ХІХ – початку ХХ століть згідно концептуальних засад їхніх інноваційних ознак, функцій, структури педагогічного процесу, його змісту та методів здійснення.</p> <p>5. Проаналізуйте статті підручників з історії педагогіки. Підготуйте стисло доповідь про одного з діячів Чернігівського, Харківського чи Переяславського колегіумів.</p> <p>6. Прочитайте статтю К.Д. Ушинського «Про користь педагогічної літератури». Поміркуйте, які проблеми педагогічної науки та освітньої практики, порушені автором, залишаються актуальними і в наш час.</p>	30
	Всього балів	100

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ

	Бали		Критерії оцінювання
	0–20	0–25	
A+	20	25	Аспірант в повному обсязі опанував матеріал теми, надав додаткові матеріали та приклади за темою. Відповів на додаткові питання. Розширив роботу до рівня тез до конференції. Подача акуратна, без помилок
A	17–19	20–24	Аспірант в повному обсязі опанував матеріал теми, надав додаткові матеріали за темою. Подача акуратна, без помилок
A-	16	19	Аспірант в повному обсязі опанував матеріал теми, подача акуратна, без помилок
B	12–15	14–18	Аспірант в повному обсязі опанував матеріал теми, але зробив декілька незначних помилок
C	8–11	10–13	Аспірант в повному обсязі опанував матеріал теми, але зробив значні помилки, є невеликі проблеми з форматуванням
D	4–7	6–9	Аспірант не в повному обсязі опанував матеріал теми, робота виконана на недостатньому рівні із значними недоліками (недостатньо розкрита тема, малий обсяг, відсутність творчого підходу тощо), наявні проблеми з форматуванням
E	1–3	1–5	Аспірант в недостатньому обсязі опанував матеріал теми, виконана робота має багато значних недоліків (недостатньо розкрита тема, малий обсяг, невідповідність завданню, невчасна подача виконаної роботи, неохайність подання тощо).
	0	0	Пропуск рубіжного контролю

Оцінюванню підлягають завдання семінарського заняття, проміжний контроль та виконання й презентація індивідуального науково-дослідного завдання. У результаті виставляється загальна оцінка з кожної теми семінарського заняття та індивідуального науково-дослідного завдання.

Оцінка за семінарські заняття (за кожну тему) складає 10 балів. Загальна максимальна кількість – 50 бали. У випадку, коли завдання до семінарських занять виконуються не своєчасно без поважної на те причини, максимальна оцінка за тему знижується і складає 3 бали.

В оцінці теоретичних знань аспірантів враховуються наступні моменти: достатність об'єму відповіді (повна, недостатньо повна, неповна); ґрунтовність обізнаності з основними поняттями, принципами, законами, правилами; зрозумілість основного завдання запитання; логічність викладу матеріалу; обґрунтованість основних положень власних міркувань; нетрадиційність підходу до викладу відповіді; уміння інтегрувати та диференціювати знання.

Після вивчення всього курсу аспірант повинен скласти контрольну роботу (тестовий контроль) за пройденими темами з подальшим обговоренням результатів. За змістом тестовий контроль включає перевірку розуміння та запам'ятовування аспірантом навчального матеріалу, який охоплюється темами лекційних та семінарських занять, а також завдань самостійної роботи.

Оцінка за індивідуальне навчально-дослідне завдання складає 30 балів. Воно є обов'язковим до виконання. В оцінці ІНДЗ завдання враховується здатність аспіранта: усвідомлювати вимогу завдань; перекладати їх на мову наукових понять; застосувати принципи, закономірності, правила для вирішення конкретних завдань; логічно і аргументовано викладати суть власних суджень і рішень.

Максимальна оцінка за дисципліну складає 100 балів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: Підручник. К.: Лебідь, 1998. 560 с.
2. Антология педагогической мысли России второй половины XIX – начала XX ст. / Сост. П.А.Лебедев. М.: Педагогика, 1990. 608 с.
3. Антология педагогической мысли России XVIII в. М.: Педагогика, 1987. 479 с.
4. Багалея Д.И. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). – Т.1. (1802 – 1815) – Харьков, 1893 – 1898. – 1204 столб.; Т.2. (1815 – 1835) – Харьков, 1904. – 1136 столб.
5. Бойко А.М. 20 видатних українських педагогів: Наук.-метод. посіб. / Бардінова В.Д., Бойко А.М., Борщ Ж.В. та ін. / За ред. А.М.Бойко. Полтава: АСМІ, 2002. 451 с.
6. Борисенко В.Й. Борьба демократических сил за народную освіту на Україні в 60 – 90-х гг. XIX ст. К.: Наукова думка, 1988. 155 с.
7. Використання спадщини повернутих і забутих діячів науки та культури в навчальному процесі педагогічного вузу та школи. Ровно: Ровенський ДПІ ім. Д.З. Мануїльського, 1991. 256 с.
8. Галузинський В.М., Євтух М.Б. Основи педагогіки і психології вищої школи в Україні. К.: Педагогіка, 1995. 168с.
9. Грищенко М.С. Нариси з історії школи в УСРР (1917-1965) / За ред.Д. Литвинова. К.: Рад. школа, 1966. 260с.
10. Гуманистическая мысль, школа и педагогика эпохи позднего Средневековья и начала Нового времени (Исследования и материалы): Сб. науч. тр. / Под ред. К.И. Салимовой, В.Г. Безрогова. М.: Изд-во АПН СССР, 1990. 200 с.
11. Джурицкий А.Н. История образования и педагогической мысли. М.: ВЛАДОС, 2004. 400 с.
12. Егоров С.Ф. Теория образования в педагогике России начала XX в.: Историко-педагогический очерк. М.: Педагогика, 1987. 152 с.
13. Жураковский Г.Е. Очерки по истории античной педагогики. М.: Изд-во АПН РСФСР, 1963. 510 с.
14. Золотухіна С.Т. Виховуюче навчання: (Спецкурс з історії педагогіки) / Харк.

гуманіт. ін-т “Нар. укр. акад.”. Харків: ХГІ “НУА”, 1994. 168 с.

15. История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: Учебное пособие для пед. учебных заведений / Под. ред. А.И.Пискунова. 2-е изд., испр. и дополн. М.: Сфера, 2001. 512 с.

16. Історія педагогіки / За ред. М.С.Гриценка. К.: Вища школа, 1973.- 448 с.

17. Історія української школи і педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. О.О.Любар / За ред. В.Г.Кременя. К.: Знання, КООО, 2003. 766 с.

18. Константинов Н.А., Струминский В.А. Очерки по истории начального образования в России. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во МП РСФСР, 1953. 270 с.

19. Латышина Д.И. История педагогики (История образования и педагогической мысли): Учебн. пособие. М.: Гардарики, 2002. 603с.

20. Левківський М.В., Микитюк О.М. Історія педагогіки: Навч. посібник. Харків: ОВС, 2002. 240 с.

21. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Г. Історія української школи і педагогіки: Навч. посібник. К.: Знання, КОО, 2003. 450 с.

22. Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина XIX–XX ст.): Хрестоматія / Упоряд.: Л.Д.Березівська та ін. К.: Науковий світ, 2003. 418 с.

23. Медынский Е.Н. История русской педагогики с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической революции: Учебное пособие для студ. пед. вузов. 2-е изд., испр., доп. М.: Учпедгиз, 1938. 512 с.

24. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР: 2 пол. / Под. ред. А.И. Пискунова. М.: Педагогика, 1976. 600 с.

25. Педагогічна Харківщина: Довідник / Під ред. В.І. Лозової, І.Ф. Прокопенка. Харків: ХДПУ, Вид-во Круглова, 1997. 159 с.

26. Прокопенко И.Ф., Кочат Д.А. История становления и развития народного образования на территории Харьковщины в дооктябрьский период (конец XIX – начало XX вв.): Учебное пособие по спецкурсу для студ. пед. спец. Харьков: ХГПИ, 1990. 92 с.

27. Прокопенко І.Ф. Рідний край: Навч. посібник з народознавства, 2-ге вид., випр. і доп. Харків: ХДПУ, 1999. 526 с.

28. Развитие экспериментальных учебно-воспитательных учреждений в СССР и за рубежом: Сб. науч. тр. АПН СССР, НИИ общей педагогики / Под ред. А.И. Пискунова. М., 1977 (вып. дан. 1978). 89 с.

29. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – початок XX ст.): Нариси / Редкол.: М.Д. Ярмаченко, Н.П. Калениченко, С.У. Гончаренко та ін. К.: Радянська школа, 1991. 384 с.

30. Розвиток народної освіти і педагогічної науки в Українській РСР 1917-1957. К.: Рад. школа, 1957. 448с.

31. Розвиток народної освіти і педагогічної науки на Харківщині. Харків: ХДП, 1992. 333 с.

32. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Підготував Ю. Вільчинський. 2-е вид. Львів: Афіша, 2001. 664 с.

33. Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах/ за ред. О.В. Сухомлинської. К.: Либідь, 2005. Кн. 1. 622 с.; Кн. 2. 550 с.

34. Хрестоматія по історії зарубешної педагогіки. Сост. и автор ввондних статей чл.-кор. АПН СССР, проф. А.И. Пискунов. М.: Просвещение, 1971. 560 с.

35. Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / За заг. ред. С.А. Литвинова. К.: Радянська школа, 1961. 652 с.

36. Я.А. Коменский, Д. Локк, Ж.-Ж. Руссо, И.Г. Песталоцци. Педагогическое наследие: Сборник / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джурицкий. М.: Педагогика, 1987. 412 с.